

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt“

TE

AMSTERDAM



12^e Jaargang.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1904

De Munt in de Volkstaal,

DOOR

J. E. TER GOUW.

III.

Laten wij nog eens zien, hoe RONCEFAEL op een blaasbalg met een stuk krijt aan 't rekenen was. Hij telde op:

*Tien placken aen botermelck ende kaese,
Ses labbayen voor een appeltaerte,
enz. enz.*

*Somma tot drie hondert labbayen is 't al gesompt,
Ses myten min, 't is wel yetwaerts groot;*

waarop zijn zoon antwoordde:

*Dat's vierdhalven cornelus en een paerts hoot.
Ick kan oock wel reekenen sonder faelen.*

Hier hebben wij met twee munten te doen, die in geen enkelen beeldenaar of ordonnantie vermeld staan: een *Cornelis* en een *paardekop*.

Ten einde de eerste op te sporen, moeten wij aldus redeneeren: welke vorst, die CORNELIS heette, heeft munt geslagen? en dan vinden wij, dat de eenige potentaat in de geheele nieuwe geschiedenis, die den naam van CORNELIS voerde, was CORNELIS

VAN BERGEN, van 1538 tot 1544 bisschop van Luik, dus een tijdgenoot van het kluchtspel *Tielebuys*, dat in 1541 te Diest opgevoerd werd.

Deze prins-bisschop heeft verschillende munten geslagen, alle afgebeeld in het werk van Baron DE CHESTRET DE HANEFFE, dat over de munten van Luik handelt.

Het eerst valt ons oog op den gouden gulden van Zevenbergen tot 24 patards of stuivers, met het beeld van CHRISTUS en het omschrift CORNELI' ★ DE ★ BER' enz. en dan op den halven van dien of postulaat tot 12 stuivers met CORNEL ★ D ★ BERGE enz., de rest der omschriften doet hier niets af. Nu is het van algemeene bekendheid, dat vele namen van munten afgeleid zijn van de namen der vorsten, wier beelden of titels er op te zien zijn. Zoo spreekt men van gouden Willems, Louis d'or, Friedrichs d'or, Napoleons d'or enz. 't Is dus geen wonder, dat men eene munt, waarop het woord CORNELIS duidelijk te lezen was, eenen *Cornelis* noemde.

In dezen gouden gulden van Zevenbergen met het beeld van CHRISTUS moeten wij den *Cornelis* herkennen, niet in den halven gulden, gelijk uit de berekening blijken zal.

Van denzelfden bisschop vinden wij ook een „*Teston*” tot 6 patards, die aan de eene zijde den bisschop in een zetel voorstelt, en aan den anderen kant het wapen van Bergen, gedekt met een helm, waarop een helmteken prijkt, namelijk een vrij groote, duidelijk in 't oog vallende *ezelskop*. Nu is er, op de ooren na, niet veel verschil tusschen de koppen

*Dan trouwen mijn huysen, en mijn ouwe karnuyts.
Die brengh ickse een hiel volslaghen jaar om
[seven duyts.
Een ouwelieuw het pyntje, dat is marck-gang
[tueg, een braspenning. —*

Dat is in hedendaagsche taal:

Ik verkoop de melk goedkoop: aan het publiek het mengel (1.2 liter) voor een stuiver, maar mijn vasten klanten en mijn ouden vrienden breng ik ze het geheele jaar door voor zeven duiten en het pintje (een half mengel) voor een ouden leeuw, dat is tegen den marktprijs van een braspenning of tien duiten, d.w.z. dat men op de markt de melk koopt voor tien duiten het mengel.

Twee merkwaardige muntnamen komen hierin voor: *de oude leeuw* en *de braspenning*.

De *leeuw* is zeker een zeer oude munt: hij dagteekent nog uit den tijd van Graaf WILLEM VI van Holland (1404-1417) en het is hoogst opmerkelijk, dat hij in BREDERO's tijd nog bekend was. 't Was eigenlijk een groot of halve stuiver: aan de eene zijde voerde hij een grooten, klimmenden leeuw, den Hollandschen, en aan de andere zijde een kruis, gecantonneerd met het wapentje van Beieren en een leeuwje (afgebeeld VAN DER CHIJS, pl. VIII No. 5) De onderdeelen heetten leeuken en half leeuken of $\frac{1}{4}$ en $\frac{1}{8}$ groot.

Van BREDERO leeren wij, dat de oude leeuw in zijn tijd (1612) nog waard was de helft van zeven duiten, dus zeven penningen, en uit het rekenboek van „BERNAERT STOCKMANS JANSZ., *Fran-*

coysche Schoolmeester in de vermaarde Coop-stadt Dordrecht (20 Juli 1589). *Van nieuws overzien ende verbeterd door C. P. BOEYE, t' Vtrecht 1630*", blijkt ons, dat die munt toen nog niet vergeten was en de waarde had van tien penningen.

Over den oorsprong van den naam *braspenning* bestaan drie gissingen: 1^o van *brass*, een Engelsch woord voor koper; deze gissing is de meest onwaarschijnlijke, want braspenningen zijn nooit van koper gemaakt. 2^o. Van *brassen*, eten, als zijnde de penning, waarvoor men zich een goeden maaltijd kon verschaffen; deze verklaring is zeker de oudste, zij wordt reeds bij KILIAAN aangetroffen, die braspenning vertaalt door: *brasdenarius*, q.d. *nummus epularis*, hetgeen beteekent *eetpenning*, evenals *labbaye*.

Ook LEEGHWATER in zijne *Kleyne Chronycke* omhelst dit gevoelen; sprekende van een zekeren schipper zegt hij: „ende als de schipper met zijn scheepsvolck, op de herfst van Amsterdam af, door Water-landt na huys reysde, soo teerde hy gemeenlijk een Maeltijd in den Ilp met zijn volck, ende als hy met sijn Volck wel gegeten ende gedroncken hadde, so betaelde de Schipper voor alle de gasten, voor yder Man niet meer als een blanck (6 duiten).

Ende also die waren Bier ende Broodt wat begon te rysen, so klaegde die Waert, ofte Waerdinne, dat sy niet behouden en mochten blyven, waer over dat men het teer-gelt wat soude verhoogen, so werde die Maelydt gestelt op een stuyver ende een oortjen, toen seyden de gasten, nu mach men

brassen om het geldt, hetwelck nu noch heden op den dagh een braspenningh (10 duiten) genoemd werdt."— LEEGHWATER was geboren in 1575 „'t welck noodig is te weten, om den tijdt te kunnen gissen van sommige oude dingen, die hy oft selfs bevonden, oft van andere oude Luyden horen vertellen heeft".

„Deze afleiding", zegt het *Woordenboek der Ned. Taal*, „klinkt als een verzinsel".

KILIAAN heeft ze te boek gesteld ruim 160 jaren na het ontstaan van den braspenning.

De 3^e gissing is: dat *brassen* beteekent *brouwen*, dus een braspenning een *brouwpenning* is, dat is de belasting op het brouwen van een vat bier.

„Inderdaad" zegt het *Woordenboek*: „komt die accijns in enkele Hollandsche steden in de 13^e en 14^e eeuw met de waarde van een braspenning overeen". Dat schijnt heel aardig gevonden, maar *brassen* voor *brouwen* komt zeer zeldzaam voor, en „braspenning" was een zeer algemeene benaming. Bovendien was in de 13^e en 14^e eeuw de braspenning onbekend; hij verschijnt het eerst in de 15^e eeuw.

In een zeer belangrijk opstel door JHR. M. A. SNOECK uitgegeven bij W. C. van Heusden te 's-Hertogenbosch, getiteld: „*Over Brassen en over den Braspenning*", (zonder naam en jaartal en niet in den handel) wordt evenzeer betoogd, dat „braspenning niets anders beteekent dan „brouwpenning".

Edoch, met zekerheid kunnen wij daaromtrent niets zeggen.

Wij weten den oorsprong der benaming volstrekt niet.

De braspenning wordt het eerst genoemd in een stuk van JACOBA VAN BEIEREN, van 13 November 1418 en daarin gesteld op 17 doylts. Sedert dien tijd komt die munt geregeld voor en wordt onderscheiden in den Brabantschen en den Vlaamschen braspenning en deze laatste wordt in 't bijzonder genoemd „de Johannes-braspenning”, ook wel „de oude Johannis-braspenning”.

Deze JOHANNES was JAN ZONDER VREES, graaf van Vlaanderen, 1404-1419, en de munt naar hem genoemd, was de dubbele groot of stuiver, die op de voorzijde de wapens van Bourgondië en Vlaanderen onder één helm vertoonde, en aan de keerzijde een kruis met twee leeuwen en twee leliën beurte- lings in de hoeken. Deze groote, dunne munt is de *oudste* braspenning. Zij is bijna slaafs nage- bootst door JAN IV, hertog van Brabant, 1415-1427, onder den naam van „dubbelen penninck Jans”.

Intusschen lijdt het geen twijfel, of deze Brabantsche stuiver werd evenzeer oude Johannes-braspenning genoemd, want het volk kon het onderscheid zoo licht niet zien.

Stuivers of dubbele grooten, die op de keerzijde een groot kruis met twee groote leliën en twee leeuwen in de hoeken vertoonden, hielden nog een geruimen tijd stand.

FILIPS DE GOEDE, (1430-1467) sloeg voor zijne verschillende gewesten gelijkvormige munten, heb- bende op de voorzijde het ronde hertogelijke wapen en op de keerzijde een *kruis met leeuwen en leliën in de hoeken*; zij werden genoemd: dubbele groot, stuiver, plak, vierlander en ook alweer *braspenning*.

„Le peuple les désignait aussi comme jadis *les deniers Johannes*, sous l'appellation de *Braspenninck*” (DE WITTE *Brab.* II p. 27.) KAREL DE STOUTE (1467-77) behield ditzelfde type. Onder zijne dochter MARIA verdween het en maakte plaats voor het type met den zittenden leeuw (Vier-ijser), maar onder MAXIMILIAAN en FILIPS DEN SCHOONEN keerde het nog even terug als stuk van 3 grooten, dat is 1½ stuiver, en verdween vervolgens geheel.

Daarmede was ook de geboorte van nieuwe braspenningen uitgesloten, maar de oude bleven nog in de wandeling tot in den aanvang der 17^e eeuw.

In het plakkaat van LEYCESTER, a°. 1586 vindt men: „De Braspeninck 1 stuy. 1 blank (dat is 14 duiten) en de afbeelding vertoont ons den stuiver van KAREL DEN STOUTEN voor Brabant. Verder in 't zelfde plakkaat: de halve Braspeninck vijf duyts,” en de afbeelding geeft ons den halven stuiver of vierlander van FILIPS DEN GOEDEN voor Vlaanderen. In de „*Caerte oft Lyste, t' Antwerpen 1621*,” worden „d'oude braspenningen” nog genoemd en 't zijn nog de bovengenoemde stuivers van KAREL DEN STOUTEN en een paar bladzijden verder ook „d'oude halve braspenninghen,” en 't zijn alweer de halve vierlanders van zijn' vader. Indien in 1621 deze oude munten geheel uit den omloop verdwenen waren, was 't immers niet noodig geweest te bepalen, hoeveel de gezworen wisselaars daarvoor aan 't publiek mochten uitkeeren.

In 't plakkaat van 1606 komen de braspenning en de halve ook voor, maar onder de namen van

„oude Brabantsche stuyver tot 1 st. viij, penn.” en „den halven van dien tot een blanck.”

Munten, die in grootte en afbeeldingen eenigszins met de bovenbeschreven stuivers overeenkwamen; werden ook „braspenningen” genoemd; van daar dat men in 1485 te Utrecht genoemd vindt: den Cleefschen braspenninck tot $2\frac{1}{2}$ gr(ooten), in 1491 den Cleefschen Johannis braspenninck tot X wit, in 1493 den ouden Cleefschen braspenninck tot XIII $\frac{1}{2}$ wit, den Badenschen braspenninck met CCCC tot 9 doeyts, in 1501 den Nuyschen braspenninck.

De Kleefsche Johannis-braspenninck vertoonde op de voorzijde de wapens van Kleef en Mark onder één helm, met het omschrift IOHS: DVX: CLIVENS: Z: COM: MAR, en op de keerzijde een kruis met eene groote lelie in elken hoek en CLA' VI. AD. D5. Z. FXAD' ME 1514 (Ik heb den Heer aangeroepen en Hij heeft mij verhoord), dus op 't oog zeer gelijk aan den ouden, echten van JAN ZONDER VREES.

Zeer merkwaardig is het, wat v. d. CHIJS (Utrecht) mededeelt omtrent den maatregel der Utrechtsche regeering, om de goede van de kwade munten te onderscheiden: „1512 Item soo heeft JAN SPLINTERSZ, die scilder, doe dat gelt of gezet worde, die braspenningen geconterfeit op beyde sijden, die men voer Hasenberg 1) wthing, om te weten welke men voer braspenningen boeren (=beuren) soude ofte nyet, in twee tafelkens, te weten een dubbeld papier vol ende een enkel, daeraen verdient 25 st.

Item soe heeft DAN. v. d. HEIJDE geseten 25

1) Het huis Hasenberg was het oude Utrechtsche Stadhuis, afgebroken 1824.

weken om 't gelt te stempelen, doe 't geset was, om te mogen kennen die braspenningen". Hieruit ziet men, hoe algemeen die muntsoort in de 16^{de} eeuw verbreid was, en dat er veel valsche onder liepen.

Op den Voetboogdoelen te Amsterdam hing vroeger eene schilderij, welke den zonderlingen naam voerde van „Braspenningsmaaltijd"; zij is in 1533 door KORNELIS ANTONISZOOM geschilderd en stelt voor 17 voetboogschutters bij eene tafel, waarop een aantal borden en een schotel gezet zijn; de meeste zijn leeg, men vindt er slechts twee gebraden vogels en een haring op, behalve dat liggen er op tafel eenige ronde broodjes als bollen. Verder ziet men een schenkan, een bierglas en een wijnglas. Deze schilderij hangt thans op het Stadhuis (J. TER GOUW. *Gesch. van Amst.* V. 342).

In het bovengenoemde rekenboek van BERNAERT STOCKMANS JANSZ. 1589, waarvan in 1630 een nieuwe druk verscheen, komen ook vraagstukken voor over braspenningen, ja, in 't beroemde rekenboek van BARTJENS, getiteld: *de vernieuwde cijfferinge van Mr. WILLEM BARTJENS, vermeerdert ende verbeterd door Mr. JAN VAN DAM,*" waarvan door KLAAS BOSCH in 1779 nog een nieuwe druk bezorgd werd, vindt men den braspenning genoemd. Ik meen echter te mogen verzekeren, dat men onder dien naam geene munt verstond, maar de waarde van 10 duiten. In de 17^e eeuw beschouwde men ook veelal deze munt als rekenmunt en als de waarde van $\frac{1}{16}$, evenals de stooter = $\frac{1}{8}$, de oorden = $\frac{1}{4}$ van elken standpenning. In het rekenboek van STOCKMANS staat deze merkwaardige „Nota":

„Alhier staet noch te noteren, ende te bemercken, dat alle oorden geen vijf stuyvers, noch de stooters $2\frac{1}{2}$ stuyvers, noch de braspenningen 5 oortkens altyd zijn. Want als 't Goudt guldens zijn (die in de handelinghe en Coopmanschap 28 stuyvers doen) soo is 1 Oort oft vierendeel 7 stuyvers, eenen Stooter $3\frac{1}{2}$ stuyver, eenen Braspenning 7 oortkens, dat is 28 pennin. maer eenen Karolus Gulden, die 20 stuyvers doet, heeft vijf stuyvers voor 1 oort oft vierendeel, $2\frac{1}{2}$ stuyvers voor den stooter, ende vijf oortkens oft 20 penninghen voor den braspenning. Desghelijcks moet men oock verstaen van alle andere Munten, want alsulcks de weerde is van de Munte, alsulcke Oorden, Stooters, ende Braspenningen naer advenant moet men rekenen.”

Daarmede stemt overeen de bepaling in de *Landtrèchten van Over-yssel* 1630:

„Voor mobile goederen te vercopen, etc. van jeden gulden eenen braspenning j stuy. iiij p.”

In het kluchtspel der 17^e eeuw was de braspenning ook niet onbekend, maar 't is waarschijnlijk, dat hij hier meer als geldswaarde, dan als geldstuk voorkomt.

In J. Z. BARONS, *Kees Louwen ofte Den Gheschooren Boer* 1667, zegt Kees, als hij voor den barbierswinkel, of zooals men oudtijds zei, het scheerkroegje, stond:

*(Ick wil) geven die behoorlick loon in de hangt
in plaets van een braspenning twee-blanken,
Dat 's soo veel voordeden Baes, een oortje de knecht,
daervoor sullen ze mijn noch bedanken.*

Hij gaf dus in plaats van 10 duiten er 14, want twee blanken is 12 duiten en een oortje is 2 duiten.

In tal van spreekwoorden komt het muntstuk nog voor:

In *Roddrick ende Alphonsus* van G. AZ. BREDERO 1611, zegt GRIET SMEERS tot NIEUWEN HAEN:

Wangt jij gaat al mee voort as en ay voor een braspenningh.

En eindelijk nog deze spreekwoorden:

Hij zegt daar amen toe, den koster een braspenninng.

Een beleefd ruiter is nog een ouden braspenninng waard.

Hij verdient een stuiver en heeft wel voor een braspenninng dorst.

Iets laten liggen totdat het oude braspenninngen zweet, d.w.z. zijne goederen zoolang in het pakhuis laten, totdat de marktprijs aanzienlijk gestegen is, om ze dan te verkoopen. (Dit sprw. komt nog in *Sara Burgerhart* voor, in dien zin.)

Iemand oude braspenninngen doen zweten, d.i. hem goed laten betalen.

Ik scheld hem dien heiligen dag voor geen twee braspenninngen kwijt.

In de 18^e eeuw was men geheel vergeten, dat deze munt eenmaal in werkelijkheid bestaan had.

In een boekje toch, getiteld: „*Verklaring van allerhande Specien*” gedrukt te Leeuwarden in 1785, leest men: „Braspenninng, iets dat in verbeelding bestaat, doende in de Vereenigde Provinciën 5 oortjes, of 10 duiten.”

Resumeerende, komen wij tot de volgende besluiten:

1°. De dubbele groot of stuiver van JAN ZONDER VREES, werd, waarom is onbekend, genoemd door het volk: „braspenning”.

2°. Andere munten, die daarmede in uiterlijk en waarde overeenkwamen, heetten evenzeer „braspenningen.” 1)

3°. Oorspronkelijk alle de waarde hebbende van een stuiver, werden zij langzamerhand verhoogd tot 2½ of 3 grooten; de prijs van 2½ groot of 10 duiten bleef het langst bij het volk in herinnering. (Vergelijk daarmede: 28 stuivers voor een goudgulden).

4°. Toen *de munt* uit den omloop verdwenen was, bleef voor de waarde van 10 duiten *de naam* „braspenning” nog lang in wezen.

5°. De naam „braspenning” komt ook voor om daarmede het zestiende gedeelte van een of anderen standpenning aan te duiden, evenals stooter voor het achtste en oord voor het vierde deel.

Laat ons nu hooren wat BOUWEN LANGH-LIJF nog meer te vertellen heeft:

*Huye nochtent als ick stong, en kalfaterde de
[henning,
So vong ick tuysent een stickeweechs van uys huys
Een knoppeldoeck met een snap-haan, met een
[vierijser en met een oly-kruys,
Met acht-guesen duyten, en twintich biecht-oortjes.*

1) Daarom is in den *Catalogus STEPHANIK* n°. 206 beslist verkeerd genoemd als „stuiver of dubb braspenning”; het woord „dubbele” moet geschrapt worden.

„Dat is in onze taal: Heden morgen, toen ik de schutting stond te kalfateren, vond ik ten onzent een eindje van ons huis af een toegeknoopten doek met, enz.”

Een *knoppel-doeck* is een toegeknoopte doek, waarin men zijn geld bewaarde vóór de uitvinding der beurzen en porte-monnaies. Thans nog ziet men wel, dat menschen hun geld bewaren in de toegeknoopte slip van hun zakdoek. Mag dit tegenwoordig uitzondering zijn, vroeger was het regel: tal van plaatsen bewijzen dit. Bijv.

*Maer eerst moet ic sien ronde schijven,
daer men de botter om coopen. —*

*Daer en darf ic niet veer om loopen,
Als ic wil ontknopen, dit knoppeldoekgen ront,*
antwoordde de eierenvrouw in *Meester Kackadoris*,
een kluchtspel van vóór 1596.

In den *Warenar* van HOOFT, a° 1617:

*Me dunkt veurzecker dat de gierige bloet
Hier een Knoppeldoek met gelt begraeven hebben moet.*

In Friesland ontving de vrijster van haren vrijer altijd als een Godspenning of onderpand van trouw een „trouwpenning”, bestaande uit een aantal nieuwe geldstukken, die gewoonlijk in een doek werden geknoopt, en daarom „dy knotte” geheeten. Deze doeken waren van fijn neteldoek, versierd met van gekleurde zijde geborduurde jaartallen, versjes, enz. (Zie *Oude Tijd* 1869).

In Overijsel is het „Knuppeldoekje” nog (1856) in gebruik als licht zijden halsdoekje.

IN POL DE MONT'S *Idylle van Schoonjan's zoon* (1887) lezen wij:

*Bleek als een doode, zonder dat één woord
Haar leed verried, borg zij het hoopje zilver,
Op tafel reeds geteld, in 't neusdoek saam.*

Het *biecht-oortje* is een onbekende munt; „met zulk een geldstukje zal men de biecht betaald hebben, — afzonderlijke biechtoortjes hebben er niet bestaan”, zegt OUDEMANS in zijn *Woordenboek op Bredero*. Het eerste is zeer waarschijnlijk, het laatste zeer juist.

In *Noord en Zuid* 1896 verklaart J. C. ALB. THIJM *biechtpenning* door: „aalmoes, die den priester ter gelegenheid van het afnemen der biecht geschonken wordt.

Omtrent *oly-kruys* zijn wij al even wijs.

Dr. J. TEN BRINK zegt: „eene zeer kleine munt, waarmede het laatste liesel kan betaald worden”. Meer weet niemand daarvan te zeggen.

Geuzenduiten worden nog eens genoemd in de *klucht van den Hoogduytschen Quacksalver* 1622, ten onrechte aan BREDERO toegeschreven:

Man ich bid, dy eyns auff meyn gutter gold-salb ledt, ghemaectt. . . . vom Fransche kroonen. . . . vom Friesche dalers und vom Geuseduyten.

De bijvoeging *Geuze-* kan niet anders dienen, dan om deze nieuwe koperen munten te onderscheiden van de oude van koning FILIPS, en dan kunnen er niet anders mede bedoeld zijn dan de oorten (of oorden) van 1575-1579 met de Hollandsche maagd in den tuin en het omschrift. AVX · NOS · IN ·

NOM · DOM (onze hulp is in den naam des Heeren), terwijl de vroegere tot omschrift hadden: DOMINVS · MIHI · ADIVTOR (de Heer is mij een helper). Deze oorden werden in 1586 eenvoudig genoemd: „Hollants duyt tot ij penningen”.

Tot in 1627 bleef de Hollandsche maagd in den tuin, het zinnebeeld op de duiten, ofschoon de naam van Geuzenduit toen geen recht van bestaan meer had, evenmin als in 1622 en ook niet in 1612, toen de *Griane* werd gedicht, maar als historische term is hij nog eenigen tijd blijven voortleven.

De *snaphaan* is meer algemeen bekend als de voorlooper der schellingen, omdat hij zes stuivers waardig was. Een dergelijke munt is het eerst door KAREL VAN GELDER (1492-1538) geslagen en vertoonde op de voorzijde den hertog te paard. Zijn wettelijke naam was eigenlijk zilveren rijder, „eynen rijder van silveren”, maar 't volk noemde hem snaphaan, waarom zullen wij dadelijk zien.

Al zeer spoedig na 't verschijnen dezer munt, bootste de stad Nijmegen die na, maar veranderde het beeld van hertog KAREL in dat van SINT-JORIS met den draak onder het paard. De hertog van Gelder was over de nabootsing zijner munt hoogst verbolgen en gaf aan zijn toorn lucht in een brieven van 17 November 1523. Niettemin was het type, dat hij gekozen had, zoo gewild, dat het nagebootst werd door WILLEM III VAN 'S-HEERENBERG, (1506-1511), WILLEM VAN GRONVELD († 1575), ERARD VAN DER MARK, bisschop van Luik (1506-1538), en later in het laatste gedeelte der 16^e eeuw tot in

de 17^e eeuw, door de provinciën Gelderland, Utrecht, Friesland en door de steden Zutphen, Kampen en Zwol. Al deze snaphanen prijken met den ridder te paard, die van den bisschop van Luik in 't bijzonder met den heiligen HUBERTUS te paard, vergezeld van hert en hond.

Bovendien noemde men gelijkwaardige en even groote munten zonder ruiter ook snaphanen, zooals die van Zeeland a°. 1582-84.

De snaphaan werd opgevolgd door den statenschelling, evenzeer van een ruiter voorzien, maar aanmerkelijk kleiner van omvang en slechter van gehalte, waardoor de meeste in 1694 tot 5½ stuiver en alle in 1823 tot 5 stuivers werden verlaagd. De eerste dezer schellingen verscheen in 1673, de laatste in 1691, zoodat het type, door KAREL VAN GELDER ingevoerd, bijna twee eeuwen heeft stand gehouden.

En hoe kwam men nu aan dien zonderlingen naam, die reeds van vóór 1521 dagteekent?

Van het jaar 1450 dateert dit deuntje, te vinden in VAN VLOTEN'S *Nederlandsche Geschiedzangen* I:

Hooghe peerden,

Blancke sweerden

Ende rasch van der hant

Dat syn die Snaphanen van Gelderlant.

In dien tijd van oorlogen en oproeren werd het platteland onveilig gemaakt door roovers, die meestal te paard, zich op de groote wegen en in de bosschen ophielden, ten einde de reizigers uit te plunderen. In een schrijven van hertog KAREL aan die van Doetinchem, d.d. 7 Sept. 1523, wordt gelast „etzelicke snaphanen”, die den omtrek der stad

onveilig maakten, te vangen (*Nav.* XXX, 523). Zulke gasten heetten dus snaphanen, en het volk zag in den hertogelijken ruiter en in SINT-JORIS zulk een roover en noemde dien daarom, alsmede de munt zelve: snaphaan.

Waarom een straatroover zóó heette, is daarmede nog niet verklaard. B. DE CHESTRET (*Munten van Luik*) zegt, dat er een Geldersche struikroover was, die DE HAEN heette en daar hij er op uit was, reizigers te *snappen*, *Snaphaan* genoemd werd. Van hem ging die naam op al zijne collega's over. Meer geestig dan waarschijnlijk. *Snappen* beteekent pakken, rooven, en *haan* is in 't algemeen een vent, kerel; verg.: snoeshaan, zwierhaan, poehaan, zoodat een snaphaan een man is, die uit rooven gaat 1). In de 17^e eeuw had dit woord nog dezelfde beteekenis.

In de *Klucht van Jaep Rontvoet* (a^o. 1645) is Snaphaan een „gawwdief”. — Als muntnaam is snaphaan bewaard in een oud spreekwoord, door HARREBOMÉE opgeteekend: „Dat is zoo rond als een snaphaan”.

Er blijft ons nog over het „Vier-yser.”

Geen naam is oneigenaardiger dan deze: een vier-yser of vuur-ijzer is een vuurstaal of vuurslag en een der emblemen van de ridderorde van het Gulden Vlies. Vandáar dat het op de munten van alle vorsten uit den Bourgondischen stam voorkomt tot aan het jaar 1800. Nu verordende KAREL DE

1) Men zie ook een art. „snaphaan” in *Noord en Zuid* 1904, afl. 3.

STOUTE in 1474 voor het eerst een dubbelen stuiver van een bijzonder type, t.w. twee zittende elkander aanziende leeuwen met een vuurslag bovenaan tusschen de koppen; deze munten werden genoemd: „doppel-vier-yser” en in ’t Fransch: doubles-briquets” of „doubles-fusils”. De enkele stuiver met één leeuw, houdende ’s vorsten wapenschild in den klauw, heette „vier-yser,” maar er was niets van een vuurslag op te bekennen; daarom noem ik den naam vuur-ijzer voor den stuiver zeer oneigenaardig.

De halve stuivers van deze serie hadden een halven leeuw op de voorzijde, en hoewel zij den dwazen naam van half-vuuriijzer of demi-briquet hadden, is het denkbeeld, om de waarde van 2, 1 of $\frac{1}{2}$ stuiver, uit te drukken door twee, één of een halven leeuw toch zeer praktisch.

De vuuriijzers waren dus oorspronkelijk stuivers; zij werden in den beschreven vorm gemaakt op last van KAREL DEN STOUTEN, MARIA, FILIPS DEN SCHOONEN, voor de verschillende gewesten hunner heerschappij, en zijn geslagen tot 1495, later niet meer.

Merkwaardig is het echter, dat ze nog ongeveer 100 jaar in omloop bleven, hoewel met verhoogde waarde. In 1586 stonden zij getarifiëerd tot anderhalven stuiver.

Een plaats in den *Spaanschen Brabander* (gedicht in 1617, maar toestanden voorstellende uit den tijd van 1567-70) leert ons hoeveel een vuuriijzer toen waard was:

Gierighe GEERAART vertelt van zijne vrouw:

Ic en reket heur niet na; wonse lestent geen
[reyne halve stuyver

*Aan dat sootje Vis, dat ic om (laet sien) seven
 [oortjes thuys brocht,
 Dat sy aan ons buur-wyf Aal mouweris om ee
 [vyeryser verkocht?*

Zeven oortjes is 14 duiten plus een halven stuiver of 4 duiten, maakt alzoo 18 duiten, voor een vuurijzer, d.i. 2 stuivers en 2 duiten.

Men ziet hieruit tevens dat BREDERO toestanden van a°. 1570 willende schilderen, de geldswaarden van 1617 in rekening bracht. In 1610 was de prijs (bij 1 mark gewogen) bijna 16 duiten per stuk, en in 1621 ruim 17 duiten. De prijs van 18 duiten per enkel briquet is dus iets te hoog, het slechte zilver in aanmerking genomen.

Nu kan men ook nog vragen: hoe komt BREDERO zoo te spreken van „zeven oortjes,” evenals de hedendaagsche vischboeren nog loven en bieden met „zeven dubbeltjes,” „twaalf dubbeltjes”? Ook voor de uitdrukking „zeven oortjes” bestaat een gegronde reden: zij vertegenwoordigen de waarde van één stuiver en zes duiten en dat is juist een *braspennig*, oorspronkelijk een stuiver, later 10 duiten en in 1586 gesteld op 14 duiten = 7 oortjes. Ook wordt die waarde vertegenwoordigd door den *elfduyts*, eigenlijk een stuiver van het jaar 1488, dus 8 duiten waard, later verhoogd tot 11 duiten en in genoemd jaar op 14 duiten gesteld. D. GROEBE, (*Handleiding* bl. 19) zegt, dat wellicht „de bekende uitdrukking van *zeven oortjes*” afkomstig is van het twintigste deel van den Filipsdaalder, die in 1559 uitgegeven werd voor 35 stuivers, en waarvan dus het twintigste deel gold: één en drievierde stuiver =

7 oortjes. Deze geldstukken deden echter in 1586 al 2½ stuiver (een stooter) en behielden die waarde tot 1650, toen ze meer en meer uit den omloop verdwenen. In een volksrijmpje (*Wdbk. der Ned. Taal* in voce oord II) komt dit geldstukje evenzeer voor:

*„Een ruiter zonder paard,
Een krijgsman zonder zwaard,
Een vrijer zonder baard,
Zijn geen zeven oordjes waard.*

Nog in het laatste kwartaal der 17^e eeuw is het bekend:

*Want men moet rechte voort drie groot voor een
[pijntje bier geven,
En dan tappen die weersoordige waarden de
[kannen pas vol aan den hals (pas = nauwelijks)
Zodat het op zeven oortjes komt te staan.
(Bedroogen Dronkkaart 1679)*

KACKERLACK, de beruchte panlikker uit BREDERO'S *Moortje* (1615), vertelt van zijn wandeling over de vischmarkt en door de hal:

*Doe ginge wy op Sinte Pieters Kerck-hof, ant
[kleyn Hallitje by de Vriesen,
Ick macher niet an verliesen sey Sieuken Sijpkes
[van Fraantjier (Franeker), so waer ick leef,
De hielle bouwt om ien ryaal. Ick docht dat morsige
[goedt is duur enoch (genoeg) te geef (om niet).*

WARENAR vertelt evenzeer van zijn bezoek aan de hal, in het kluchtspel van dien naam door HOOFT (1617):

Maer lamsvleis, kalfsvleis, queensvleis al was 't

[*uit de kerf, 1)*

Het pont ien reael, kynt, ik heb 't wel honderwerf

Mijn leven zoo goet om ien braspenningh zien

[*koopen. 2)*

De *reaal* was in dien tijd evenzeer een denkbeeldige munt met de waarde van $3\frac{1}{2}$ stuiver. Hoe men aan dien naam gekomen is, om daarmee die waarde uit te drukken, is onzeker.¹⁾ „Reaal” beteekent koninklijk, een „reaal” is dus een koninklijke munt. Men vond ze ten tijde van MAXIMILIAAN in goud, en later waren er ook nog gouden munten van dien naam. Dan verordende LEYCESTER in 1586 een reaal tot den prijs van 2 gulden 10 stuivers. Van geen dezer kan de reaal à $3\frac{1}{2}$ stuiver afkomstig wezen.

In de *Legende van den Geusen Troubele over Zeeland in den jare 1572 ende 1573*, uitg. van DR. SCHOTEL wordt de reaal tweemaal genoemd zonder dat men daaruit tot de waarde kan besluiten:

Die cryslieden hadden thaerder baten

t'pont specx eenen real wt d'amonitie;

en: *t'Peerdevleesch gout doen een reael t'pont 3).*

Men vindt ook nog realen van FERDINAND en ISABELLA, Koning en Koningin van Spanje (1479-1504), waarvan ook vier- en achtvoudige geslagen werden, zogenaamde „stukken van vieren en van achten”.

1) *Quene* = onvruchtbare koe (zie Prof. VERDAM), *Warenar* bl. 43.

2) Prof. VERDAM zegt: „Een *reael* is een kleine Spaansche zilveren munt ter waarde van $2\frac{1}{2}$ ($3\frac{1}{2}$?) stuiver”.

3) DR. SCHOTEL zegt tot verklaring: „Reael, Spaansche munt van 8 stuivers,” zonder eenigen grond.

Deze realen hadden algemeenen loop in de Nederlanden en werden geregeld getarifiseerd, tot ze in 1634 verboden werden.

In 1610 deden ze 5 stuivers en 7 duiten 't stuk.

In 't meergemelde Rekenboek van STOCKMANS 1589/1630 wordt gerekend met realen van verschillende waarde: „Item Realen van 7 stu. tstück, item Realen van $3\frac{1}{2}$ stuy. tstück, item Realen van 9 stuyvers.”

De Spaansche reaal nu stond in 1556 wettig op $3\frac{1}{2}$ stuiver, gelijk men lezen kan in het „*Evaluatie boecxke* van genoemd jaar. Aldaar vindt men hem ook afgebeeld met nog een anderen, nl. dien van 1517, welken KAREL V mede op naam zijner moeder te Antwerpen heeft laten slaan voor zijne Spaansche landen.

Boven de afbeelding dezer beide munten leest men: „Dese twee enckele siluerē Realē vā Spaengien doen tstück drie stuyuers ende eenen halven.”

En van dien tijd af tot nagenoeg in den onzen bleef men $3\frac{1}{2}$ stuiver noemen „een reaal”, gelijk o. a. blijkt uit het meergemelde boekje: „*Verklaring* enz. 1785:” „een Reaal doet bij ons 7 groot of 3 stuivers 8 penningen.”

En het Rekenboek getiteld: *Koopmansrekening van ADAM VAN LINTZ*, 18^e druk 1859, leert ons dat in de 2^e helft der 19^e eeuw de reaal nog bekend was: „Men spreekt in den Klein-Handel nog wel van Stooter enz. (en van) *Reaal om $3\frac{1}{2}$ stuiver* . . . aan te geven.”—

(Wordt vervolgd.)